

„Etnologie je filozofií budoucnosti.“ R. F. Kaindl a pozapomenuté počátky evropské etnologie

Petr Lozoviuk

DOI: 10.21104/CL.2016.3.06

„Ethnology is the Philosophy of the Future.“
R. F. Kaindl and the forgotten Beginnings of the European Ethnology

Abstract The study is devoted to the contribution of the Austrian ethnographer and historian R. F. Kaindl to the study of East Slavic populations and, more generally, its methodological and theoretical understanding of ethnological research. The interpretive framework for assessing Kaindl's works of the late 19th and early 20th centuries is represented by European Ethnology (*Ethnologia Europaea*), which is understood herein as a distinctive scholarly tradition of studying humans and human societies. Kaindl's contribution to the development of the European comparative ethnology included his empirically oriented ethnographic studies, through which he uncovered the fascinating world of Eastern exoticism for Central European readers, and his anticipation of the future development of European Ethnology as such. This contribution can be considered a generalization of his field experience. The main part of the paper is devoted to this characteristic of Kaindl's scientific activities.

Keywords *Ethnologia Europaea*, R. F. Kaindl, Ukraine, Ruthenians-Ukrainians, history of ethnology, ethnology theory.

Práce byla napsána v rámci řešení projektu podpořeného GA ČR s názvem „Changes of everyday life: Continuity and discontinuity in the Post-Soviet cities“ № GA15-03269S.

Contact Doc. Petr Lozoviuk, Ph.D., Katedra antropologie FF ZČU Plzeň, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, Czech Republic; e-mail: lozoviuk@ksa.zcu.cz.

Jak citovat / How to cite Lozoviuk, Petr. (2016). „Etnologie je filozofií budoucnosti.“ R. F. Kaindl a pozapomenuté počátky evropské etnologie. *Český lid* 103, 437–450. doi:<http://dx.doi.org/10.21104/CL.2016.3.06>

Evropská etnologie v kontextu dějin oboru

Pod označením „evropská etnologie“ (Ethnologia Europaea) je dnes nejobecněji rozuměno studium kulturně podmíněného jednání v situaci komplexních industriálních či postindustriálních společností (srov. Kaschuba 1999). Jedno ze specifik tohoto badatelského přístupu, který vykryštoval na přelomu 60. a 70. let 20. století především v rámci německojazyčné a skandinávské etnologie, spočívalo ve snaze překonat nacionální orientaci jednotlivých národních etnografických tradic, které se konstituovaly jako etnografie „praktikované v hranicích národních států, jazyků a kultur“ (Roth 1995: 166). Středoevropská etnografická tradice však v minulosti vykazovala různorodější podobu a kromě úzce nacionálně pojatého vidění disciplíny se zde rozvinul i badatelský přístup, v jehož rámci byl již od sklonku 19. století programově kladen zvláštní důraz na komparativní reflexi mezikulturních vztahů.

Byla to zejména tzv. „starorakouská etnografie“, nacionálně nevyhraněná varianta etnografického zájmu o různě definovaný „lid“ (Warneken 1999: 169), kterou lze označit za určitou alternativu k „etnickému“ národopisu středoevropského prostředí 19. století. Ve své prvotní podobě se jednalo o badatelský koncept, pro nějž byly charakteristické zvláště dva principy: první, vycházející z terénního a archivního výzkumu, spočíval v autentické znalosti kultury a historie studované populace, druhý zahrnoval širěji pojatou komparaci etnografických dat. Východisko pro obojí představovala úvaha, že specifikace kolektivní charakteristiky určitého národa, o jejíž zachycení by měla etnologie především usilovat, může být relevantní pouze za podmínky, že realie studované populace budou komparativně vztaženy též k dalším skupinám (národům), zejména k sousedním (Kaindl 1903: 21).

Autorem této myšlenky byl Raimund Friedrich Kaindl (1866–1930), etnolog a historik, který z výše řečeného vyvozoval badatelský imperativ, že etnologický výzkum musí probíhat kontextuálně, z hlediska interetnické komparace, a ne se zaměřovat na „eticitu“ národa, se kterým se identifikoval sám badatel. K zájmu o multietnický terén byl Kaindl doslova predestinován místem svého narození, kterým byly mnohonárodnostní Černovice (Czernowitz/Чернівці), hlavní město nejvýchodnější rakouské korunní země Bukoviny. Rodná Bukovina, sousední Halič a oblast východních Karpat představovala již od studentských let terén jeho četných etnografických expedic. Zde se v letech 1891 až 1914 intenzivně věnoval studiu téměř všech místních etnografických, etnických a etnokonfesijních skupin, především Huculů, Rusínů, Lipovanů, Židů, Poláků, Cikánů, Slováků, Arménů, Rumunů a Němců.

Kaindlův příspěvek k poznání lokálních kultur, historie a jazyků obyvatel dnešní západní Ukrajiny začíná být po létech zapomnění postupně uznáván

a v současnosti je ceněn zvláště ukrajinskou odbornou veřejností.¹ Poněkud méně známým stále zůstává, a to i v západoevropském prostředí, Kaindlův přínos k teoreticko-metodologickému rozvoji etnologie, který lze považovat za zobecnění jeho bezprostřední terénní zkušenosti. Předložená studie je věnována jak nastínění Kaindlova etnografického zájmu o východoslovanské populace, tak rozboru jím zformulovaného metodologicko-teoretického zobecnění, zvláště s ohledem na Kaindlovu anticipaci vývoje současné evropské etnologie.

Raimund F. Kaindl a počátky etnografické reflexe východoslovanských populací

Kaindlova akademická kariéra započala v letech 1885 až 1891 studiem germanistiky, geografie a dějin na černovické univerzitě. Roku 1893 se zde habilitoval a mezi lety 1904–1914 působil jako profesor rakouských dějin. Od roku 1915 až do svého úmrtí pak působil na univerzitě ve Štýrském Hradci, kde se z historického hlediska věnoval převážně (německo)nacionálním tématům, přičemž práce nad etnografickými látkami ustoupily do pozadí. Za své životní dílo Kaindl považoval třísvazkovou historiografickou monografii, ve které zpracoval dějiny německé kolonizace karpatského regionu (Kaindl 1907–1911). Jsou to ale především jeho etnografické studie, které odkryly střeoevropskému publiku fascinující svět východoevropské exotiky a jež si i s odstupem více než jednoho století zasluhují pozornost odborné veřejnosti (srov. Eberhart 2001: 364).

Jedním z Kaindlových životních témat byla etnografická a historiografická reflexe kultury a životního způsobu karpatských Slovanů, zvláště různě klasifikovaných „Rusínů“. Kromě řady samostatných publikací Kaindl o stavu bádání nad kulturou této osobité skupiny opakovaně informoval na stránkách prestižního etnologického časopisu *Globus*. V rubrice nazvané „Novější práce z etnologie a etnografie Haliče, ruského Polska a Ukrajiny“ představoval německojazyčné odborné veřejnosti vědeckou produkci zejména polských a rusínsko-ukrajinských autorů. Z dnešního pohledu je zajímavé sledovat, jak byla východoslovanská populace karpatské oblasti vnímána dobovou vědou. Neustálenost v používané terminologii, které se nevyhnul ani Kaindl, svědčí o přetrvávajících nejasnostech ohledně etnické klasifikace zmiňované populace/zmiňovaných populací. K označení Slovanů žijících v severovýchodních Uhrách, Haliči, Bukovině, Bačce a „přílehlých oblastech Ruska“ (Kaindl 1902: 343) nejčastěji používal etnonymum „Rut(h)enen“, méně často „Rusnaken“. V jedné ze svých raných prací označil Rusíny (Rutenen) za „slovanský kmen“, k němuž jako jeho substrukturní části dále přináležejí Bojkové,

1 Od roku 2004 jsou černovickou univerzitou pod názvem „Кайндлівські читання“ pořádány mezinárodní konference, které jsou orientovány na Kaindlovo dílo a témata, kterými se zabýval.

Rusňáci, Verchovinci a Huculové (Boiken, Russnaken, Werchowiner, Huzulen; Kaindl 1894: 1). Na jiném místě Rusíny označil za „velký severoslovanský národ“ (Kaindl 1904: 506).

Výraz „Ukrajinci“ (Ukrainer) Kaindl vesměs používal synonymně s názvem „obyvatelé pohraničí“ (Grenzbewohner), neboť výraz „Ukrajina“ podle něj označuje pohraničí (Grenzland) (Kaindl 1917: 66). Oba termíny výjimečně rovněž slučoval do spojení „ukrajino-rusínský“, například ve spojení označujících hovorový jazyk sledované populace (Kaindl 1902: 355). V souvislosti s otázkou vztahu termínu Rusín k termínu Ukrajinec implicitně zastával názor, že se v prvním případě spíše jedná o pojmenování etnického charakteru, ve druhém spíše charakteru politického. Sám se důsledně držel v německém prostředí zažitého termínu „Rusín“. Toto stanovisko podpořil následující argumentací: „Rusíni (Ruthenen) se sami od určité doby nazývají Ukrajinci, aby zdůraznili rozdíl od Rusů, s nimiž jinak sdílejí tentýž název (ruski, rusyn, rusnak, Malorus). Přenášet toto jméno, které bylo vzato od jedné části jimi obývané oblasti, do němčiny nemá opodstatnění, neboť toto německé označení již nutně rozlišení na Rusy a Rusíny v sobě obsahuje“ (Kaindl 1917: 63).

Na jiném místě Kaindl argumentoval, že označení „Ukrajina“ vykazuje podobný charakter jako dobový název „Rakousko“, a sice ve smyslu, že se nejedná o etnonymum, nýbrž o nadetnické označení širšího národnostního celku: „Ukrajinci‘ se budou ve státě ‚Ukrajina‘ nazývat i zde žijící Poláci, Rusové a Němci.“ (Kaindl 1917: 63) Jak je patrné z této citace, která je vzata z práce o polské a ukrajinské otázce, Kaindl se koncem válečného období již otevřeně vyjadřoval k možnosti ustanovení samostatného „rusínského“ státu: „Existence Polska, stejně jako samostatná Rusínská říše (Ruthenenreich) ve svých národních hranicích, by byla pro Evropu velmi důležitá. Opětné zřízení těchto států však není v současné době tak snadné, jak se v určitých kruzích jeví. Obojí musí být připravováno postupně a pečlivě, nemá-li se vše hned zase brzy zhroutit.“ (Kaindl 1917: III) V této době již Kaindl žil v štyrsko-hradeckém exilu, kam se uchýlil před postupující rakousko-ruskou frontou už během roku 1915. Patrně z tohoto pragmatického důvodu se ke svým terénním výzkumům ve východní Evropě již nikdy nevrátil.

Kaindlova koncepce srovnávací etnologie

Své empirické poznatky z východoslovanského prostředí Kaindl shrnul v teoreticko-metodologické práci s programatickým názvem „Etnografie, její význam, cíle a metoda“ (Kaindl 1903). Z hlediska zde představené koncepce oboru se bezesporu jedná o jeden z neoriginálnějších textů, který byl sepsán v rámci německojazyčné etnografické tradice počátku 20. století. Kaindl se v této publikaci pokusil specifikovat a pro širší veřejnost ozřejmit praktický význam etnologie jako vědy o evropských společnostech. Jeho cílem bylo nejen nově vymezit předmět etnologického studia, nýbrž i načrtnout hlavní pracovní metody

této stále ještě mladé disciplíny a probudit o ni obecnější zájem. Sledovaná práce zároveň představovala zobecňující rekapitulaci Kaindlovy patnáctileté etnologické praxe, která se – podle jeho vlastních slov – převážně odehrávala ve specifické „etnografické provincii“ jeho rodné Bukoviny (Kaindl 1903: V). Text je podepřen solidní znalostí dobové etnologické literatury a ve své době představoval kvalitní informativní přehled o teoretickém vývoji oboru. Z dnešního odstupu lze dále argumentovat, že tato studie anticipovala řadu myšlenek, které se ve druhé polovině 20. století staly zásadními pro vývoj etnologického i kulturně antropologického myšlení: Kaindl zde kladl důraz na jednotu lidské přirozenosti, holistický charakter etnologie, její orientaci na intersubjektivní tendence v chování a myšlení studovaných populací, na nutnost interkulturního a komparativního přístupu k etnologickému výzkumu i na význam emické perspektivy pro adekvátní pochopení studovaných jevů.

Ve své práci Kaindl chronologicky sleduje vývoj disciplíny, přičemž myšlenkově navazuje na badatele jak z oblasti Volkskunde (Riehl, Lazarus, Steinthal, Meyer, Weinhold, Krauss a řada dalších), tak z oblasti Völkerkunde (Bastian, Winternitz, Wundt a další). Za zakladatele vědecké etnologie Kaindl označil Adolfa Bastiana, který ji podle něj nasměroval na studium obecných zákonitostí lidského vývoje (Kaindl 1903: 2). Při formulování vlastní pozice oproti tomu Kaindl položil důraz na intersubjektivnost etnologického záběru: „Člověk nevystupuje v etnologii jako individuum, jedinec (Anthropos), nýbrž jako společenská bytost (Zoon politikon).“ (Kaindl 1903: 2) Etnologie je mu proto naukou o kolektivním charakteru (Volksgeist), o elementech a zákonitostech duchovního života lidských společností a tím také o jejich zvláštnostech (Kaindl 1903: 16). V úvodní části práce se Kaindl pokusil osobitým způsobem vyrovnat s dobovou terminologickou nejasností v základní oborové terminologii. V tomto kontextu předložil vlastní návrh typologizace a hierarchizace „etnověd“ (Völkerwissenschaften), tedy disciplín, které staví do popředí svého badatelského zájmu člověka a lidská společenství (Kaindl 1903: 23):

Německé označení	Mezinárodní označení
Völkerwissenschaft	Ethnologie
Völkerkunde	Anthropologie
Völkerbeschreibung	Ethnographie
Volkskunde	Folklore

Kaindlova koncepce vychází z hierarchického členění jednotlivých výzkumných tradic, z nichž považuje za nejuniverzálnější, všem ostatním nadřazenou, etnologii, v německé mutaci „Völkerwissenschaft“. Jedná se o analytickou srovnávací vědu, která není z hlediska výzkumného záběru teritoriálně omezena a její zaměření je tedy orientováno na veškeré populace planety a na všechny aspekty jejich života. „Völkerkunde“ je chápána jako srovnávací

etnologie především – ale ne výlučně – neevropských „divokých nebo polodivokých“ společností. Do jejího záběru patří i tematizace člověka z „biologicko-antropologického“ a „přírodně-geografického“ hlediska. „Völkerbeschreibung“ je popisná, nepřilíš do hloubky vedoucí disciplína, která může tematizovat, opět bez geografického omezení, libovolnou lidskou společnost. Poslední variantu v Kaindlově pojetí oboru představuje „Volkskunde“, kterou definuje jako vědu o folkloru, který specifikuje jako „vědění lidu“, tedy ne, jak bylo tehdy obvyklé, „znalosti o lidu“ (Kaindl 1903: 23). Je to věda o tom, „jak lid myslí, v co věří a jak básní, co považuje za dobré a co za zlé, jak žije“ (Kaindl 1903: 45). Na rozdíl od pojetí „Volkskunde“ jako vědy o lidu/národu, které předznamenal v německém prostředí Wilhelm Heinrich Riehl,² vykládá Kaindl „Volkskunde“ jako nauku o „původním naivním stupni lidské kultury“ (Kaindl 1903: 54). Nutno doplnit, že v německojazyčném prostředí označoval v této době pojem „Volkskunde“, vedle výše zmíněného významu, ještě i „způsob života lidu“, tedy kulturní projevy nižších, zpravidla venkovských společenských vrstev.

Zajímavá je v tomto kontextu Kaindlova argumentace pro hierarchické podřízení antropologie etnologii v systému etnologických věd: „Je třeba (...) zdůraznit, že v případě této vědy (etnologie) nejde o člověka jako takového, nejde o antropos, nýbrž o lidskou společnost, tudíž o etnos. A protože je pojem etnos v každém případě nadřazený pojmu antropos, je i výraz etnologie vhodné nadřadit termínu antropologie.“ (Kaindl 1903: 24) Etnologie má podle Kaindla studovat zákonitosti kolektivního bytí, „národní charakter“, kterým se jedna pospolitosť (etnikum, národ) odlišuje od jiné a činí ji „tím, čím je“ (Kaindl 1903: 44), má se ale také zabývat „lidem“ v sociálním – tedy neetnickém – smyslu slova.

Pro naplnění těchto náročných úkolů Kaindl zprvu navrhuje zaměřit pozornost na studium jediného národa (nebo jinak definované skupiny), či se orientovat na srovnávací výzkum různých populací v určité „geograficky vymezené provincii“ (Kaindl 1903: 22). Nad tímto badatelským úmyslem mělo však stát ještě další, vyšší poslání disciplíny: skrze poznání určité pospolitosti – „lidu“ (Volk) – by etnolog měl být schopen dobrat se zobecňujícího pohledu ozřejmujícího „kolektivního lidského ducha“ (Volksgeist), ze kterého vychází „základní pocity a myšlenky ovlivňující každého jedince, a tak odhalit principy naivní filozofie lidstva a její pojetí světového řádu“ (Kaindl 1903: 22).

Etnologie by se měla podle Kaindla stát skutečnou „filozofií budoucnosti“³ – tj. univerzální vědou, která díky svému zaměření na člověka, lidské skupiny i lidstvo jako takové nahradí co do významu filozofii, jejíž dobovou podobu vnímal jako neproduktivní spekulaci, která se vzdálila poznávání pravdy a zůstala pouhou rétorickou zručností (Kaindl 1903: 6). Etnologie je podle Kaindla povolána stát se „vrcholem lidského poznání“ nejen proto, že zkoumá

2 „Etnografie není jako věda vůbec myslitelná, pokud nepostaví do středu svých roztroušených výzkumů ideu národa.“ (Riehl 1935: 15)

3 Název této statí je doslovným citátem názvu jedné z kapitol Kaindlovy práce.

„nejdokonalejší stvoření“, nýbrž také proto, že jí přísluší řešení nejkomplexnějších a nejsložitějších lidských otázek (Kaindl 1903: 8). Má tudíž velký „praktický“ význam, neboť produkuje vědění, které může přispět k eliminaci napětí mezi jednotlivými složkami určitého národa, ale také k mírnění předsudků a stereotypů mezi národy jako takovými (Kaindl 1903: 46). Praktikování jakési interkulturní hermeneutiky je proto hlavním posláním každého etnologa, který by měl být schopen zaujmout zprostředkující úlohu mezi národy a napomoci k jejich sblížení umožněním vzájemného poznání (Kaindl 1903: 44).

Koncept nacionálně neutrální etnografie

Ve výše nastíněných myšlenkách spočívá Kaindlův originální příspěvek ke „kosmopolitní“ a „nacionálně nezaujaté“ etnografii, která byla rozvíjena v rámci již zmiňované „starorakouské etnografie“. Pro toto pojetí etnografické praxe bylo charakteristické, že zájem zde nebyl výhradně orientován na exkluzivní výzkum nacionálně definované populace. Protagonisté tohoto směru se spíše pokoušeli zaujmout zprostředkovatelskou roli „mezi jednotlivými centry nacionálně orientovaných etnografií“ (Haberland 1904: 178), nejednou za přispění komparatistické metodologie. Tito (staro)rakouští etnografové se proto neomezovali jen na výzkum německé, české, polské apod. části obyvatel Předlitavska, ale přinejmenším stejnou měrou se zajímali o další etnografické skupiny, které v jejich pojetí spoluvytvářely „státně-politický“ rakouský národ. Někteří rakousko-uherská etnografové se přímo snažili zdůrazňováním společných kulturních rysů vystupovat proti separatisticky či secesionisticky působícím konceptům nacionálně orientovaných národopisů (Johler 1995: 86). Konečným cílem takto chápaného pojetí etnografického snažení bylo prokázat, že monarchie je sice tvořena odlišnými prostorovými, historickými a etnickými substráty, zároveň však vytváří životaschopnou jednotku, pro kterou je charakteristická řada strukturálních podobností.

Autorem první významné práce, jejímž prostřednictvím do značné míry „starorakouská etnografická tradice“ jako badatelský koncept vzniká (srov. Schmidt 1951: 102n; Grieshofer 1999: 127), byl rakouský statistik Karl Freiherr Czoernig von Czernhausen, zakladatel a v letech 1859 až 1869 prezident „Statistische Zentralkommission“ ve Vídni. Czoernigova třísvazková monografie, programaticky nazvaná „Etnografie rakouské monarchie“ (Czoernig 1857), se stala vpravdě klasickým dílem, které bylo navíc doplněno o první podrobnou „etnografickou mapu“ monarchie. Tato mapa, vizualizující etnicko-jazykové poměry státu, se stala vzorem pro obdobné kartografické počiny. Czoernig kladl ve svém díle představujícím výsledky šestnáctiletého úsilí týmu externích spolupracovníků (Czoernig 1857: XVIII), zvláštní důraz na „etnografickou“ pestrost mocnářství, které bylo z důvodu výrazného etnického promíšení zde žijících národů a etnických skupin vnímáno jako jakási „Evropa v malém“.

Hlavní cíl práce spočíval v provedení první etnické inventarizace monarchie, která byla podniknuta z pozice popisu „etnografických hranic a ostrovů včetně statisticko-etnografického přehledu všech etnik rakouského mocnářství a etnografických dějin jednotlivých korunních zemí“ (Czoernig 1857: XIII). Czoernig se zcela záměrně ve své práci rozhodl upřednostnit etnický princip před tehdy obvyklým principem jazykovým, tedy pojednat etnické poměry jednotlivých regionů a lokalit pomocí sběru „etnografických dat“. Tento úhel pohledu mu umožnil šířeji pojednat problematiku mezietnických vztahů (Czoernig 1857: XII). Vedle popisu hlavních národů obývajících Rakousko byla věnována nemenší pozornost i početně malým, relativně nevýznamným kolektivitám. Z hlediska skupinové klasifikace Czoernig v monarchii rozeznával 137 národních (Volksstämme) a 22 jazykových „kmenů“ (Sprachstämme), které přiřadil čtyřem hlavním jazykovým rodinám – germánské, románské, slovanské a maďarské. Tímto dílem Czoernig posunul vývoj nejen v oblasti etnické kartografie, nýbrž svým důrazem na relevanci etnické skladby monarchie předznamenal i další směřování interetnicky interesované etnografie středoevropského prostoru.

Nejvýraznějším počinem navazujícím na Czoernigovo dílo byla reprezentativní knižní řada „Rakousko-uherská monarchie slovem a obrazem“, jež měla encyklopedicky představit jednotlivé populace obývající všechny korunní země rakousko-uherského soustátí.⁴ Jedním z přispěvatelů do této etnografické encyklopedie byl právě i Raimund F. Kaindl, kterému připadl úkol pojednat ve svazku věnovanému Bukovině o místních Huculech. Bukovinské Huculy, osobité, východoslovanskými dialekty hovořící obyvatelé horských oblastí Karpat, označil za specifickou podskupinu Rusínů (Ruthenen), kterou je možné dále vnitřně diferencovat z hlediska vybraných kulturních znaků. Od Huculů žijících v Haliči se podle Kaindla odlišují vyznáním a některými zvláštnostmi v oblasti lidových zvyků, v oděvu a jazyku (Kaindl 1899: 271). Autor se dále věnuje vylíčení těchto odlišností a popisu dalších huculských osobitostí v kultuře a životním stylu, často v kontrastu s jejich jinoetnickými sousedy. Tito horalé se podle Kaindla vyznačují nejen fyzickou silou, ale i větším „sebevědomím“ než obyvatelé nížin a také z etnografického hlediska jsou údajně mnohem zajímavější, neboť „zvláště věrně zachovali starobylé zvyky“, které prý obsahují stopy „staroslovanské“ kultury (Kaindl 1904: 507). Není proto divu, že Huculům a jejich kultuře se Kaindl věnoval v celé řadě dalších studií, včetně dodnes ceněné etnografické monografie (Kaindl 1894).

Jedním z redaktorů zmiňované knižní řady byl arcivévoda Josef Karel Ludvík Habsbursko-Lotrinský. Skutečnost, že mezi přední představitele oboru patřil i člen vládnoucí dynastie, náleží k pozapomenutým intermezzům dějin středoevropské etnologie. Josef Karel Ludvík proslul v evropském měřítku

4 Jednotlivé svazky díla (celkem jich bylo 24) vycházely postupně v rozmezí let 1885–1902 ve dvojí jazykové variantě, v němčině a maďarštině.

zvláště svými lingvistickými a etnografickými studii, které byly věnovány uherským „Cikánům“.⁵ Vědecký přínos arcivévodovy pro studium jazyka a etnografie „Cikánů“ a dále jeho úsilí o „sociální povznesení“ členů této marginalizované skupiny rovněž vyzdvihl Raimund F. Kaindl (1903: 44). Díky arcivévodovi měla rodící se etnologie zastání v nejvyšších státních kruzích, což se projevilo při přípravě a realizaci velkých etnografických projektů, které byly zaměřeny na postižení lidové kultury národů monarchie.

Badatelský zájem směřující k podchycení etnické diverzity Rakousko-Uherska vedl k postupné systematizaci výzkumné práce, jejíž organizace se v mnoha případech začaly ujímat nově zakládané vědecké společnosti. Již roku 1870 došlo ve Vídni k ustavení „Antropologické společnosti“, v jejímž rámci od roku 1884 působila „Etnografická komise“. Tato komise si za jeden ze svých ústředních cílů vytkla po etnografické stránce „pečovat“ o rakousko-uherskou monarchii a balkánské země (Bockhorn 1996: 89–90). Zájem o etnografický výzkum Balkánu byl navíc umocněn dobovou politickou situací. Rakousko-Uhersko vstoupilo roku 1878 jako okupační mocnost do Bosny a Hercegoviny a rakousko-uhersští politici se netajili záměry na další expanzi jihovýchodním směrem. Hlavními představiteli jihovýchodním směrem orientovaného badatelského zájmu byli zejména Gustav Meyer, Johann Georg von Hahn, Felix Philipp Kanitz, Carl Patsch, Maximilian Lambertz, ale zejména Friedrich Salomo Krauss a Michael Haberland (srov. Gruber 1998).

Právě Michael Haberland byl bezesporu nejvýznamnější osobností, která se v Rakousko-Uhersku zasloužila nejen o popularizaci transnacionální etnografie, ale o konstituování akademické etnografie jako takové. Stal se autorem specifické protokoncepce evropské etnologie v tom smyslu, že položil důraz na srovnávací etnografický výzkum. Svoji dobu předstihl rovněž myšlenkou na uspořádání kongresu, který by byl věnován výlučně evropské etnografii (Johler 1995: 90). Cíl této akce měl spočívat v koordinaci mezinárodní spolupráce etnografů, kteří spatřovali v evropském kontinentu svůj badatelský terén. Z hlediska akademického ukotvení oboru je zajímavé, že Haberland se sice mohl habilitovat pro obor „etnografie“, avšak samostatná univerzitní instituce a tím ani profesura pro něj zřízena nebyla (Johler 1995: 84).⁶ Jeho vědecká – na srovnávací etnologii zaměřená – práce se proto institucionálně odehrávala na půdě vídeňského muzea (Museum für Österreichische Volkskunde), za jehož ředitele byl jmenován. Vznikem tohoto muzea (1895) vyvrcholila první fáze etablování etnografických institucí, která má svůj počátek v roce 1884, kdy i za Haberlandovy účasti došlo k založení již zmíněné Etnografické komise vídeňské Antropologické společnosti. Roku 1894 následo-

5 Tyto práce byly věnovány dějinám, kultuře, náboženským představám, folkloru a jazyku uherských Cikánů.

6 Je málo známou skutečností, že první (a zároveň jediná) profesura v Rakousko-Uhersku pro obor etnografie (Volkskunde) byla udělena v létě 1918 na pražské německé univerzitě Adolfu Hauffenovi (srov. Lozoviuk 2014: 85).

valo vytvoření spolku „Verein für österreichische Volkskunde“, o jehož vznik se Haberland zasloužil společně s jazykovědcem, orientalistou a etnologem Wilhelmem Heinem. Ve stejném roce byl z Haberlandova popudu založen spolkový orgán „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“. Úkol spolku, časopisu i muzea byl programově spatřován ve „srovnávacím výzkumu, dokumentaci a prezentaci“ obyvatel monarchie, která i podle Haberlandova názoru reprezentovala „etnografickou pestrost Evropy“ (Haberland 1895: 1). Důraz na srovnávací aspekt etnografického výzkumu přetrvával v těchto institucích až do rozpadu soustátí roku 1918.

Po zániku monarchie v důsledku událostí spojených s první světovou válkou došlo ve zbytkovém, Saintgermainskou smlouvou zmenšeném Rakousku k téměř jednostranné orientaci etnografického zájmu na německy hovořící oblasti. Důsledkem toho byla následná etnizace a provincializace etnografické činnosti prakticky ve všech oblastech disciplíny. Hlavním badatelským proudem se v meziválečném Rakousku stala „heimische Volkskunde“, která korespondovala s ideologicky podezřelými koncepty předválečné a válečné „völkische“ etnografie v Německu. Obdobný vývoj v tomto období prodělaly i další národní etnografické tradice střeoevropského prostoru.⁷

Oproti tomu „základní zásada“ etnografické praxe v duchu badatelské intence Kaindlovy spočívala v „nepředpojatosti ve všech národnostních otázkách“ (Kaindl 1903: 46). Začínajícím badatelům Kaindl doporučoval odvíjet etnologický výzkum od studia „nějakého evropského národa“, nejlépe „v podmínkách, v nichž se (badatel) nejsnáze orientuje“, tedy logicky především v jeho vlasti (Kaindl 1903: 93). Etnolog by měl podle Kaindla začít důkladným studiem nějaké „etnografické provincie“, která by byla pokud možno menší než oblast nějakého národa, a takto pojatý výzkum pak komparativně rozšiřovat na další oblasti (Kaindl 1903: 94). Za nutný předpoklad jakékoliv „teoretické práce“ Kaindl označil sběr empirického materiálu (Kaindl 1903: V), neboť etnologie má být induktivní vědou o lidských společnostech, vycházející z mezietnického záběru a srovnávací perspektivy (Kaindl 1903: 46). „Kultura určitého národa se mi nevyjeví tím, že ve svém kabinetu shromáždím její jednotlivé zvláštnosti: spíše se musím snažit poznat to, co je v ní sdíleno, co je typické, co usměrňuje a vede všechny myslí (daného společenství).“ (Kaindl 1903: 7)

Na rozdíl od etnoemancipačně orientované „národní“ etnografie Kaindl spatřoval „praktickou“ dimenzi jím chápané etnografické práce v „působení dobra“. To se mělo dít prostřednictvím lidové osvěty, výchovy mládeže, boje proti předsudkům, pozdvižení morálky a zvyšování „inteligence“ lidových vrstev (Kaindl 1903: 48). Další možnou pozitivní roli etnologického „know-how“ spatřoval ve zprostředkování „odlišného smyslu pro právo“ u lidu a u představitelů státní správy, například při posuzování některých trestných činů.

7 Jistou výjimku představovalo evropské folkloristické bádání, které vycházelo z širšího komparatistického záběru.

Praktický význam pochopení prelogického uvažování vlastního „obyčejným“ lidem ilustroval prostřednictvím řady příkladů ze své rodné Bukoviny (srov. Kaindl 1903: 50). „Politická důležitost“ etnologie se podle něj vyjevuje zvláště při výzkumu „etnografického charakteru“ na úrovni jednotlivých národů (Kaindl 1903: 44). Praktický význam poznatků zjištěných etnologickým studiem je však podle Kaindla ještě daleko rozsáhlejší. Z tohoto důvodu vznášel – ve své době nepřiliš nadějný – požadavek na financování etnologického výzkumu ze strany státních institucí.

K aktuální situaci: Evropská etnologie a současná krize etnologického myšlení ve střední Evropě

Raimund Friedrich Kaindl chtěl svojí metodologicko-teoretickou publikací upozornit na vědecký i společenský potenciál etnologie, tehdy relativně nové, akademicky se teprve pozvolna etablující disciplíny, a s konečnou platností odůvodnit její právo na samostatnou existenci.⁸ Jeho studii lze zároveň vnímat jako příspěvek k první výrazné mezinárodní diskusi o finálním zaměření etnologie ve středoevropském prostoru. V této debatě, která byla vyvolána názory švýcarského lingvisty a etnografa Eduarda Hoffmann-Krayera, šlo kromě formulování nového zaměření disciplíny také o otázku metodologického způsobu studia „přirozených zákonitostí“ za pomoci etnografických dat (srov. Hoffmann-Krayer 1902). Význam Kaindlova příspěvku k rozvoji disciplíny však nebyl – jak konstatoval nestor rakouské etnologie Leopold Schmidt již na počátku 50. let 20. století – svého času rozpoznán (Schmidt 1951: 123).

Vera Deißnerová poznamenala ve svém dnes již klasickém díle, v němž rozkrývá metodologické pozadí rané středoevropské etnografie, že Kaindlova práce vyvolala určitou pozornost až po více než dvaceti letech, i ta však měla jen dočasné trvání (Deißner 1997: 172). Kaindlovu osobnost je tak možné přiřadit do skupiny – řečeno s Jurijem Lotmanem – „inexistentních“ protoetnologů, jejichž díla byla – přes jejich evidentní inovativnost – během následného vývoje oboru ignorována (Lotman 2010: 172). Odkaz R. F. Kaindla je tak znovuobjevován až v posledních letech, přičemž vesměs pozitivně jsou hodnoceny jeho etnologicky zaměřené studie (srov. Lozoviuk 2012: 24nn; Verhovsek 2011: 84; Eberhart 2001: 373; Кожолянюк 2004: 115nn; Кожолянюк 2014: 61nn). Kaindlovy historiografické práce, zvláště ty z pozdního období, se oproti tomu staly převážně předmětem kritiky (srov. Fooker 1996; Oberkrome 1993: 76).

Po více než sto deseti letech od sepsání hlavního Kaidlova teoretického díla se evropská etnologie ve středovýchodní Evropě nalézá v určitém smyslu v obdobně mezníkové situaci jako v době vzniku Kaindlovy práce: tento obor vykazuje problémy s vlastní identitou a po kolapsu marxistické etnografie z konce 80. let 20. století nebyl doposud schopen vnitřní regenerace

8 Polemizoval s dobovými názory, které etnologii považovaly jen za pomocnou vědu jiných oborů.

z vlastních zdrojů. Podobně se nepodařilo kriticky zhodnotit ideologickou instrumentalizaci východoevropských badatelských tradic ani prosadit nové či na nové společenské podmínky uzpůsobené zahraniční teoreticko-metodologické přístupy, které by ovšem zohledňovaly specifika středoevropské etnologické tradice.⁹ Jiným indikátorem současného kritického stavu se zdá být – v zásadě neúspěšná – snaha o „antropologizaci“ zdejších akademických pracovišť a celkového oborového diskurzu.

Důsledkem tohoto vývoje je stav, kdy domácí podoba oboru je svými vlastními představiteli etiketována nejrůznějšími označeními, pod kterými jsou rozuměny diverzní obsahy. Východisko z tohoto neutěšeného stavu bylo hledáno v přebírání anglosaských badatelsko-metodologických vzorů, přičemž je přinejmenším paradoxní, že mnohé z nich se jeví být přímým derivátem středoevropské tradice etnologického myšlení. Na obdobnou situaci panující v oblasti řecké etnologie nedávno zareagoval řecko-rakouský etnolog a folklorista Walter Puchner následujícím komentářem: „Zatímco *Ethnologia Europaea* (...) představuje seriózní badatelský přístup, který již ze své podstaty byl založen komparativně, vytváří *Home-Anthropology* a převážně Američany praktikovaná *European Anthropology* se svým přehnaným nárokováním si pravdivosti a akademickým a mediálním imagem nové univerzální vědy situaci, která by mohla být pod znamením globalizace a westernizace dána do spojitosti s akademickým imperialismem a teoretickým kolonialismem.“ (Puchner 2009: 22)

Návrat k evropským klasikům etnologického myšlení se tak může jevit nejen jako prostředek k oživení středoevropského pojetí disciplíny, ale také jako specifický příspěvek k rozvoji polypolárního chápání oboru jako takového. V jeho rámci by pak nemělo být žádné pojetí etnologie/antropologie považováno za natolik hegemoniální, že by mohlo být označeno za jediné přípustné pojetí disciplíny.

Srpen 2016

Literatura

Czoernig, Karl von. 1857. <i>Ethnographie der Österreichischen Monarchie</i>. Wien. Bockhorn, Olaf. 1996. <i>Nationale Volkskunde versus Europäische Ethnographie</i>. Michael Haberland und die österreichische Volkskunde um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. <i>Narodna umjetnost</i> 33, 2: 87–97.	Deißner, Vera. 1997. <i>Die Volkskunde und ihre Methoden. Perspektiven auf die Geschichte einer „tastend-schreitenden Wissenschaft“ bis 1945. Die Entstehung und Entwicklung des volkskundlich-methodologischen Paradigmas im Spannungsfeld des gesellschaftlichen Diskurses bis 1945</i>. Mainz.

9 V tomto smyslu lze poukázat na celkové vyznění diskuse vedené na stránkách Sociologického časopisu (srov. monotematické číslo 1/2007 „Sociální antropologie v postsocialismu“).

- Czoernig, Karl von. 1857. *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*. Wien.
- Bockhorn, Olaf. 1996. Nationale Volkskunde versus Europäische Ethnographie. Michael Haberland und die österreichische Volkskunde um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. *Narodna umjetnost* 33, 2: 87–97.
- Deißner, Vera. 1997. *Die Volkskunde und ihre Methoden. Perspektiven auf die Geschichte einer „tastend-schreitenden Wissenschaft“ bis 1945. Die Entstehung und Entwicklung des volkskundlich-methodologischen Paradigmas im Spannungsfeld des gesellschaftlichen Diskurses bis 1945*. Mainz.
- Eberhart, Helmut. 2001. „Die Volkskunde nährt durchaus keinen Gegensatz gegen andere Völker, sie ist vielmehr im besten Sinn kosmopolitisch“. Zur Rezeption der Werke Raimund Friedrich Kaindls. In: Becker, Siegfried (e. a. ed.): *Volkskundliche Tableaus. Eine Festschrift für Martin Scharfe zum 65. Geburtstag von Weggefährten, Freunden und Schülern*. Münster (a.d.): 357–374.
- Fooker, Hauke F. 1996. *Raimund Friedrich Kaindl als Erforscher der Deutschen in den Karpatenländern und Repräsentant grossdeutscher Geschichtsschreibung*. Lüneburg.
- Grieshofer, Franz. 1999. Karl Freiherr von Czoernig (1804–1889). Ein Wegbereiter der Ethnographie in Österreich. In: Grieshofer, Franz – Schindler, Margot (eds.): *Netzwerk Volkskunde. Ideen und Wege*. Wien: 117–127.
- Gruber, Siegfried. 1998. Austrian Contributions to the Ethnological Knowledge of the Balkans since 1850. *Ethnologia Balkanica* 2: 14–224.
- Haberland, Michael. 1895. Zum Beginn, *Zeitschrift für Österreichische Volkskunde* 1: 1–3.
- Haberland, Michael. 1904. Der Verein für österreichische Volkskunde 1894–1904. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 10: 177–181.
- Hoffmann-Krayer, Eduard. 1958 [1902]. Die Volkskunde als Wissenschaft. In: Lutz, Gerhard (ed.): *Volkskunde. Ein Handbuch zur Geschichte ihrer Probleme*. Berlin: 43–60.
- Johler, Reinhard. 1995. Das ethnische als Forschungskonzept: Die österreichische Volkskunde im Europäischen Vergleich. In: Beitzl, Klaus – Bockhorn, Olaf (eds.): *Ethnologia Europaea. 5. Internationaler Kongreß der SIEF*. Wien: 69–101.
- Kaindl, Raimund F. 1894. *Die Huzulen. Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung*. Wien.
- Kaindl, Raimund F. 1899. Die Huzulen. In: *Die Österreichisch-ungarischen Monarchie in Wort und Bild, Teil: Bukowina*. Wien: 271–282.
- Kaindl, Raimund F. 1902. Neue anthropologische und volkskundliche Arbeiten über Galizien, Russisch, Polen und die Ukraine. *Globus. Illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde*, Band LXXXII, Nr. 21: 339–358.
- Kaindl, Raimund F. 1903. *Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode. Mit besonderer Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu den historischen Wissenschaften. Ein Leitfaden zur Einführung in die Volksforschung*. Leipzig.
- Kaindl, Raimund F. 1904. Im Huzulengau. Ein Bild aus dem karpathischen Waldgebirge. *Globus. Illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde*, Band LXXXV, Nr. 18: 505–507.
- Kaindl, Raimund F. 1907–1911. *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*. 3 sv. Gotha.
- Kaindl, Raimund F. 1913. *Geschichte und Volkskunde*. Czernowitz.
- Kaindl, Raimund F. 1913/1914. Die moderne Volkskunde und ihre Bedeutung. In: *Die Geisteswissenschaften*. Sv. 1. Leipzig: 172–176.
- Kaindl, Raimund F. 1917. *Polen. Mit einem geschichtlichen Überblick über die polnisch-ruthenische Frage*. Leipzig – Berlin.
- Kaschuba, Wolfgang. 1999. *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München.
- Кожоляно, Георгій К. 2004. Раймунд Фрідріх Кайндль – австрійсько-буковинський історик, етнолог, народознавець. In: Ботушанський, Василь М. (ed.): П. Ф. Кайндль

- і українська історична наука: матеріали Міжнародного наукового семінару „Кайндлівські читання“, Чернівці 22–23 травня. Вижниця: 115–126.
- Кожолянко, Георгій К. 2014. Етнологічні дослідження Буковини у другій половині XIX – на початку XXI ст. In: *Історія української етнографії (електронний збірник статей матеріалів)* Ч. 1. Івано-Франківськ: 57–72.
- Lotman, Jurij M. 2010. *Die Innenwelt des Denkens. Eine semiotische Theorie der Kultur*. Berlin.
- Lozoviuk, Petr. 2012. *Grenzland als Lebenswelt. Grenzkonstruktionen, Grenzwahrnehmungen und Grenzdiskurse in sächsisch-tschechischer Perspektive*. Leipzig.
- Lozoviuk, Petr. 2014. Volkskunde als Nationalwissenschaft. In: Kaiserová, Kristina – Kunštát, Miroslav (eds.): *Die Suche nach dem Zentrum. Wissenschaftliche Institute und Bildungseinrichtungen der Deutschen in Böhmen (1800–1945)*. Münster – New York: 73–118.
- Lutz, Gerhard (ed.). 1958. *Volkskunde. Ein Handbuch zur Geschichte ihrer Probleme*. Berlin.
- Oberkrome, Willi. 1993. *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Göttingen.
- Puchner, Walter. 2009. *Studien zur Volkskunde Südosteuropas und des mediterranen Raums*. Wien – Köln – Weimar.
- Riehl, Wilhelm H. 1935 [1858]. Die Volkskunde als Wissenschaft. In: *Die Volkskunde als Wissenschaft. Zwei Vorträge von Wilhelm Heinrich Riehl und Adolf Spamer*. Berlin – Leipzig: 9–22.
- Roth, Klaus. 1995. Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 91: 163–181.
- Schmidt, Leopold. 1951. *Geschichte der österreichischen Volkskunde*. Wien.
- Verhovsek, Johann. 2011. „Theoriendynamik“ in der österreichischen Volkskunde. In: *Volkskunde in Österreich. Bausteine zu Geschichte, Methoden und Themenfeldern einer Ethnologia Austriaca*. Innsbruck: 75–125.
- Warneken, Bernd J. 1999. „Völkisch nicht beschränkte Volkskunde“. Eine Erinnerung an die Gründungsphase des Fachs vor 100 Jahren. *Zeitschrift für Volkskunde* 95: 169–196.